

Чешкият „десант“ в следосвобожденска България

Всички ние добре знаем, че мнозина от „строителите на съвременна България“ носят чешки имена. Константин Иречек, Карел и Херменгилд Шкорпил, Ян (Иван) Мърквичка, Ярослав Вешин, Вацлав Добруски, Иржи Прошек, Франтишек (Франц) Милде, Ян (Иван) Брожка, Вацлав Стршибърни, А. и К. Бернкопф, Рудолф Турн-Таксис, Карел Махан, Лудвик Лукаш, Карел Свобода, Хинек Майер, Франтишек Хитил, Франтишек А. Сплитек, Йозеф А. Ворачек, Ян И. Буриан, А. В. Шоурек, Йозеф Шнитер, Лубор Байер, Антонин Коларж, Антонин Новак, Владислав Шак, Владимир Сис, Йозеф Шмаха... са не просто имена на хора, а своеобразни жалони в развитието българската държава в десетилетието след Освобождението.

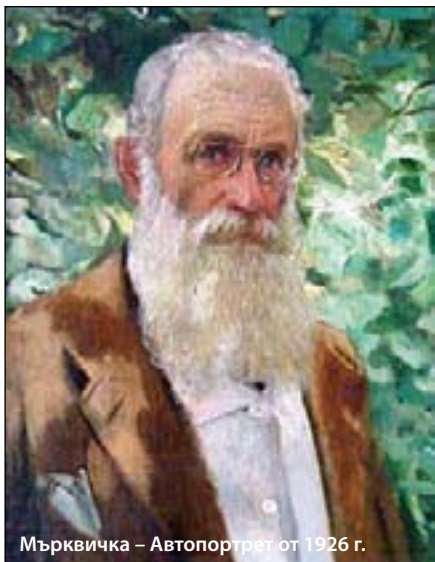
Трудно е да си представим област на обществения живот, в която да не е записано със златни букви стореното от „българските“ чехи. Която и каквато история да разгърнем – била тя на политиката, на културата, на изкуствата, на науката, на образованието, на правото, на икономиката, на какво ли още не – едни от първите имена на нейните дейци неминуемо ще бъдат чешки. И това е списък, който едва ли има край. Има и такива, чиито имена тепърва ще преоткриваме. А има и такива, за които сигурно няма и да научим.

По-важното обаче е нещо друго. Може би пак донякъде по инерцията на значимостта ние най-често отбелязваме приносите на предста-

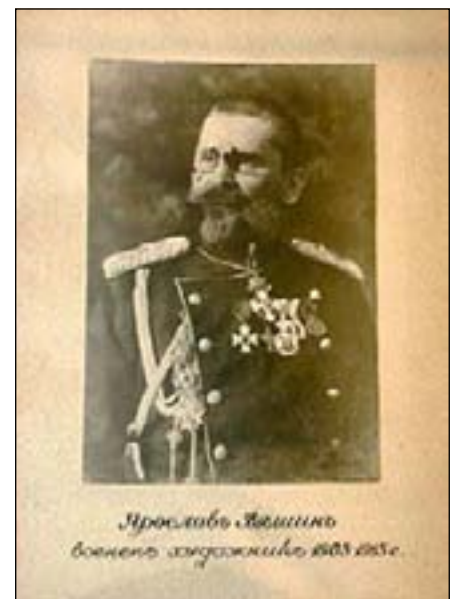
вителите на интелигенцията и индустриалното предприемачество. И наистина мнозинството от спомнатите по-горе имена са именно на такива „български“ чехи. А всъщност и в това няма нищо чудно, защото тъкмо те са в епицентъра на обществения живот във възраждаща се България. Дейците на науката, културата, изкуството, образованието, също както и онези, които построяват първите производствени мощности на държавата, които чертаят на места първите й устройствени планове, които съграждат юридическата й система естествено се радват на внимание и оценка. Но дали са само те? Дали синдромът „Георг Хених“ не може да бъде открит и в други области на обществения живот? Защото един определено по-дълбок сондаж в битието на „българските“ чехи ще разкрие доста пъстрата палитра на чешкото присъствие у нас.

ЧЕШКАТА НАУЧНА И ХУДОЖЕСТВЕНА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ

Колкото и да е относителна, неговата типология неминуемо ще открие няколко характерни групи. На първо място това са учителите (най-вече) и учените, музикантите и художниците, инженерите и архитектите, юристите и различните държавни служители и т. н. С други думи това е групата на **интелигентите**. Както

Мърквичка – Автопортрет от 1926 г.

Ярослав Вешин
Военен сержант 1883-1884

Вешин – „Самарското знаме“

беше вече казано, именно те са до голяма степен лицето на чешката инвазия у нас. Защото *Иречек* (нека не забравяме, че е бил и български министър, а преди идването си написва „История на българите“), братята *Шкорпил* и *Добруски* в областта на историята и археологията, *Ворачек* – на народознанието, *Стршибърни* – на земеделските науки и т. н.; *Бернкопф*, *Турн-Таксис*, *Майер*, *Хитил* и още мнозина – в областта на правото и държавното устройство; *Шнитер*, *Новак* и редица други – в областта на градоустройството и архитектурата; *десетки* – в областта на образованието; да не говорим за художниците *Мърквичка* и *Вешин* (които впрочем не са единствени), за музикантите („чешките капелмайстори“ сътворяват самостоятелна глава в историята на българската музикална култура), за театралите като *Шмаха*, за хората на перото като *Сис* и *Шак* – всички те изграждат образа на „българските“ чехи в нашето съзнание. И всички те концентрират до голяма степен нашата памет за тях.

ИНДУСТРИАЛЦИ И ПРЕДПРИЕМАЧИ

Не по-малко известна е и групата на индустриалците и предприемачите. Пивоварната на *Прошек* в София, захарните заводи в Горна Оряховица и Камено и още редица предприятия (особено внимание заслужават начинанията на *Милде* в Североизточна България) са емблематични за дейността на тази група. И макар че тук отново се появява парадокс (обективно погледнато, представителството на икономически най-силните земи на тогавашната Австро-Унгарска империя в неусвоен пазар като българския, е изненадващо слабо), това реноме също е заслужено. То намира своите корени още в участието на чешки инженери в различни икономически проекти на Османската дър-

Пивоварна „Прошек“

жава (и най-вече в строителството на железопътни линии), но се разгръща тъкмо в следосвобожденска България и затова редица отрасли предимно на леката и хранително-вкусовата промишленост се позовават днес на чешките си пионери.

ЗАНАЯТЧИИ

Обособена по-нататък е и групата на онези „български“ чехи, чието майсторство и опит в различните занаяти следовниците им разнасят и до днес. Можем да ги наречем занаятчии, но по-скоро в онова средновековно или наше възрожденско значение на това понятие, отколкото в днешното. Става дума за десетките знайни (и предимно незнайни) лютиери, акордьори, фотографи, моде-

лиери и т. н. (достатъчно е отново да споменем само Георг Хених – Иржи Хьоних), които макар и да нямат обществената тежест на предишните, имат общественото признание.

РАБОТНИЦИ

На следващото място в тази типология са работниците в производството (предимно в чешките фабрики), които на места (напр. в Горна Оряховица) образуват цели работнически колонии. За съжаление фактът на тяхното съществуване е доста пренебрегван досега и практически почти нищо не се знае нито за тяхното битуване в българска среда, нито за взаимоотношенията им с местните българи, нито за съдбата им по-нататък.

КОМПАКТНАТА ЧЕШКА ЕТНОДИАСПОРА

И накрая се обособява компактната чешка етнодиаспора в Северозапад-на България (с Войводово, Оряховско), която също е слабо позната у нас, макар че и досега селището запазва характерната си архитектура, а околните българи не са забравили за своето съжитие с чешките си

Константин Иречек

съседи. Заселилите се у нас в края на XIX и началото на XX в. чехи са потомци на установили се още по-отдавна в румънски Банат мигранти. Повод за идването им е приетият през 1880 г. Закон за заселване на пустеещите земи в България, който довежда и голяма част от банатските българи, но също и религиозни причини (те са евангелисти). Новосъздаденото селище бързо се разраства и през тридесетте години наброява вече около 800 жители, над 600 от които са чехи. Чешкото население във Войводово се запазва докъм 50-те г. на миналия век, когато огромната част от него ремигрира в тогавашна Чехословакия вследствие призива на правителството за заселване на обезлюдени погранични територии.

МОТИВАЦИЯ И АДАПТАЦИЯ НА ЧЕХИТЕ В СЛЕДСВОБОЖДЕНСКА БЪЛГАРИЯ

Всичко това показва много ясно широтата и многопластовостта на чешкото следосвобожденско при-

съствие у нас. Но поставя и редица въпроси. На първо място тук става дума за **мотивацията**, за подтика за пристигане в България. Вероятно чешката инвазия се вписва в рамките на една характерна обществена и социална европейска тенденция по онова време към търсене и откриване на „нови светове“. Тази тенденция, продиктувана от специфичните социално-икономически и обществено-политически условия в Европа, отвежда впрочем огромни човешки маси отвъд океана. За мнозина чехи стъпващата на краката си българска държава е и поле за себerealизация (възможности за каквато почти няма в собствената държава), и сериозно предизвикателство. И може би тъкмо борбата с предизвикателствата е онази сила, която подпомага **адаптацията** им към новата етнична среда. В случая явно става дума за дълги и сложни процеси, резултатите от които обаче са почти еднозначни. Те рядко довеждат до подмяна на етничната самоличност, но почти задължително водят до смяна на културните парадигми. Пътищата към тази смяна са различни; те могат да минават (но и да не минават) през етнична моногамия, през конфесионални трансформации, през езиков билингвизъм и т. н. Важното тук е, че се създава една ситуация със специфични характеристики, в която механизмите на етничното (т. е. на приемането, съхраняването и предаването на етничната традиция) се задвижват по друг начин, макар и тяхната същност да се запазва. Докато в собствената етнична среда смисълът им е идентификация към „своето“ тук той по-скоро се изразява в разграничаване от „чуждото“, в акумулиране на самосъзнание за „другост“. Не по-маловажно (а и съвсем естествено) в тази връзка е, че приливът само в течение на едно-две десетилетия на такава мощна вълна чешки заселници у нас провокира **сблъсък между установени етнокултурни модели**. Никак не е случайна възникналата двустранна реакция, изразяваща се както в рухване на положителните чешки предосвобожденски стереотипи за българите и българското, така и в появата на

Вешин, „На нож“

поредача от „одумващи“ чехите квалификации, доста характерни за следосвобожденската ни действителност. Същевременно обаче тъкмо тази адаптационна конфронтация става родилна среда на цял корпус от **познавателни стратегии** за България, реализирани от „българските“ чехи. Веднага трябва да се каже, че тяхната широта и многообразие са удивителни, дори шокиращи, но на практика без значителен отглас нито у нас, нито в Чехия. Този пореден парадокс се обяснява с факта, че не са безкрайно много тези, които се заявяват в общобългарското духовно пространство (напр. *Иречек, Шкорпилови, Добруски, Мърквичка, Вешин, Сис, Шак, Брожка* и др.) от една страна, а от друга – че те като цяло остават извън чешкия научен и културен контекст, защото не се вписват в тогавашните течения там и иначе десетките (ако не и стотиците) им публикации и творчески прояви са изолирани в масови, но без научна тежест издания, в единични изложби, концерти и т. н. Самият факт обаче на подобни техни усилия е безкрайно показателен за отношението им към българите и българското. В крайна сметка от всичко казано става ясно, че най-същностното, най-значимото в битието на „българските“ чехи е тяхното незаменимо участие в изграждането на нова България, за което ние, българите, винаги ще бъдем признателни.

Владимир Пенчев